

Захаріна Тетяна Іванівна

ORCID 0000-0003-0357-7457

ResearcherID J-2689-2016

Кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) E-mail: tanyakolenichenko@gmail.com

ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ РЕІНТЕГРАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УНІВЕРСИТЕТУ

У статті розглядаються особливості підготовки соціальних працівників в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету. Така концепція освітньої взаємодії, на думку автора, здатна реалізувати соціально-орієнтовану місію університету, що полягає у збалансуванні індивідуальних інтересів та потреб суб'єктів освітнього процесу і потреб суспільства, що виражають процеси інтеграції та диференціації громадянського суспільства.

Мета статті полягає у розкритті особливостей підготовки соціальних працівників в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету, визначення викликів та перспектив. Основними завданнями дослідження визначено такі: проаналізувати провідний науковий досвід з проблеми реінтеграційної діяльності в умовах освітнього середовища; визначити провідні компетентності соціальних працівників, які забезпечують успішну взаємодію з військовослужбовцями в напрямі їх реінтеграції; з'ясувати можливості та шляхи формування визначених компетентностей соціальних працівників в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету.

Методологія дослідження базується на загальних принципах наукового пошуку, базових положеннях сучасної педагогічної науки, принципах реалізації соціально-психологічних досліджень. Методологічною основою дослідження є результати проекту «Перепідготовка та соціальна адаптація військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні. Інтеграція моделі проекту «Норвегія – Україна» в державну систему», реалізованого Чернігівським національним технологічним університетом.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні шляхів та перспектив підготовки соціальних працівників безпосередньо у взаємодії із споживачами соціальних послуг в умовах реінтеграційного освітнього середовища.

Висновки. На сьогодні реінтеграція є одним із ключових викликів соціальної сфери, саме тому професійне становлення соціального працівника як фахівця, яке відбувається в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету, створює додаткову теоретичну та практичну базу й формує компетентності, необхідні соціальному працівнику у роботі із соціально-незахищеними категоріями громадян, що потребують соціальної реінтеграції. Також інтеграційне освітнє середовище дозволяє відобразити для студентів спеціальностей соціально-психологічного спрямування багатогранність соціальної роботи на основі таких багаторівневого, цільового, профілактичного, інноваційного та міжнародного підходів, втілених в реальних освітньо-інтеграційних проєктах.

Ключові слова: компетентність, освітнє середовище, реінтеграція, професійна перепідготовка, соціальна група, соціальний працівник.

Постановка проблеми. В межах Європейського простору вищої освіти, до якого заклади вищої освіти України долучилися через Болонський процес і продовжують розвивати цю стратегію розвитку у контексті загальної європейської інтеграції країни, визначено, що для підвищення якості освіти та рівня життя в країні навчальні програми мають дозволяти студентам розвивати компетентності, що найкраще задовольняють особисті прагнення та потреби суспільства. Іншим важливим напрямом реформування освіти є забезпечення її інклюзивності, оскільки населення країн Європи стає все більш неоднорідним, у тому числі внаслідок міграції та демографічних змін. Поняття інклюзивності у цьому контексті є значно ширшим, ніж просто забезпечення можливостей навчання для студентів з обмеженими можливостями здоров'я та особливими освітніми потребами. В межах цього поняття розглядаються й категорії студентів із соціально незахищених груп населення [1].

Таким чином, місія університету актуалізуються проблеми балансу між індивідуальними інтересами та потребами суб'єктів освітнього процесу і потребами суспільства, що виражають процеси інтеграції та диференціації у розвитку систем вищої освіти.

На сьогодні в структурі населення України сформувалася соціальна група, яку складають громадяни, звільнені з військової служби та ветерани. Представники зазначеної групи гостро потребують серйозної підтримки на різних рівнях життєдіяльності. Головна проблема, з якою стикається ця категорія громадян, – зниження якості життя внаслідок соціальної дезадаптації та ізоляції. Це спричинено відсутністю достатнього рівня задоволення їх матеріальних та духовних потреб (зміна рівня прибутку й звичного ритму життя, фізичні, фізіологічні та психічні проблеми, спричинені участю у військових діях, зміна кола спілкування тощо). Для більшості громадян, звільнених із військової служби, гостро стоять проблеми адаптації до нових умов життєдіяльності. З одного боку, багато військовослужбовців перед звільненням у запас недостатньо чітко уявляють собі, з якими труднощами їм доведеться зіткнутися, вони не завжди бувають внутрішньо готові до їх подолання. З іншого боку, складна ситуація на ринку праці, відсутність достатнього досвіду та навичок роботи в громадських організаціях у колишніх військовослужбовців зумовлюють їхню соціальну та професійну незатребуваність. Ці чинники призводять до високого рівня тривожності, емоційного дискомфорту, неадекватності самооцінки та рівня домагань тих, хто служив Батьківщині. Внаслідок цього актуалізується весь комплекс проблем соціальної адаптації цієї категорії населення в період переходу до цивільного життя.

Першочергово вирішення цих потреб покладено на Міністерство у справах ветеранів, Міністерство соціальної політики, органи соціального захисту тощо. Наряду з ними діють Центри соціальної адаптації військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби та членів їх сімей, чисельні спілки ветеранів та громадські організації. Та не менш важливою ланкою у процесі реінтеграції ветеранів є сфера вищої освіти, що забезпечує реалізацію напряму соціально-професійної (соціально-трудової) реінтеграції й створює окреме реінтеграційне освітнє середовище. Першочергово роль такого середовища виконують заклади вищої освіти, що готують працівників соціальної сфери, оскільки проблема соціальної реінтеграції є одним із напрямів діяльності, з яким стикаються соціальні працівники, саме тому окреслене питання постає в якості навчальної проблеми, а викладачі ЗВО мають необхідні знання та компетентності до її розв'язання [4].

Ще одним аргументом, що підтверджує необхідність створення реінтеграційних освітніх середовищ на базі університетів є те, що безпосередня залученість категорії громадян, що потребують соціальної підтримки на шляху до реінтеграції, створює додаткові умови для підготовки майбутніх соціальних працівників у безпосередній взаємодії із суб'єктами-споживачами соціальної послуги.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Ефективність реінтеграції військовослужбовців та ветеранів в умовах освітнього середовища визначається теорією соціальної ідентичності [8] та теорією самокатегоризації [6]. В межах цієї теорії військовослужбовців і ветеранів розглядають як соціальну групу, що функціонує нерозривно з іншими соціальними категоріями, які допомагають колишнім військовим зберегти й створити нові соціальні зв'язки, акумулювати соціальні ресурси для подолання стресових життєвих змін, викликаних зміною соціального статусу [7]. Теорія військового переходу, за визначенням К. Кастро та С. Кінтзла [6], підсилює важливість соціальної ідентичності та встановлення почуття приналежності до певного соціального середовища. До такої ж думки сходяться й українські вчені, які досліджують проблему адаптації військовослужбовців, серед яких В. Корзунін, М. Решетніков, К. Рубчевській, І. Соловійов, Ю. Таран, С. Чермянін та ін. [2].

Звернувшись до історії, зауважуємо, що британський теолог, педагог і мислитель Дж. Ньюмен, який одним із перших зробив спробу філософськи осмислити ідею та місію університету, виділяв як інтегруючу, так і диференціюючу його функції. З одного боку, університет – це місце викладання універсального знання, а з іншого боку це Альма Матер, яка знає кожну дитину окремо, а не ливарний цех, не монетний двір і не штампувальна майстерня. Такий підхід до організації освітнього процесу дозволяє задовольнити індивідуальні освітні потреби студентів та сприяти вирішенню соціальних проблем. Важливість досліджуваних нами процесів в межах освітнього середовища також підкреслював у роботі «Місія університету» іспанський філософ і соціолог Х. Ортега-і-Гассет, який бачив місію освіти в побудові людиною за допомогою іншої людини (вчителя) програми свого життя [5].

Однак, не зважаючи на актуальність проблеми соціальної реінтеграції ветеранів у межах освітнього середовища й підготовки в його умовах соціальних працівників, це питання не достатньо розкрито у наукових дослідженнях вітчизняних вчених, а досвід зарубіжних вчених потребує ретельної трансформації до викликів українського суспільства.

Мета статті – розкриття особливостей підготовки соціальних працівників в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету, визначення викликів та перспектив цього процесу.

Для досягнення поставленої мети було актуалізовано низку завдань:

1. Проаналізувати провідний науковий досвід з проблеми реінтеграційної діяльності в умовах освітнього середовища.
2. Визначити важливі компетентності соціальних працівників, які забезпечують успішну взаємодію з військовослужбовцями щодо їх реінтеграції.
3. З'ясувати можливості та шляхи формування визначених компетентностей соціальних працівників в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету.

Процедура теоретико-методологічного дослідження. Для досягнення заданої цілі та повної реалізації визначених завдань було використано комплекс методів дослідження, включаючи теоретичні, емпіричні та статистичні підходи:

– Теоретичні методи включали аналіз та порівняння наукових підходів до інтеграційної діяльності з військовослужбовцями, а також узагальнення наукового досвіду.

– Емпіричні методи охоплювали виконання освітньої програми з групою колишніх військовослужбовців, проведення анкетування та складання компетентнісної характеристики педагога.

– Статистичні методи включали кількісний і якісний аналіз отриманих даних, групування результатів дослідження за істотними ознаками та виділення найсуттєвіших ознак.

Методологічною основою для даного дослідження були результати проєкту «Перепідготовка та соціальна адаптація військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей в Україні. Інтеграція моделі проєкту «Норвегія – Україна» в державну систему», реалізованого Чернігівським національним технологічним університетом.

Виклад основного матеріалу. Система уявлень про світ і людство є невід'ємною умовою успішної інтеграції людини в конкретне суспільство і усвідомлення себе частиною людства в цілому. Саме тому створення реінтеграційного освітнього середовища університету сприяє покращенню місцевих умов життя та роботи, боротьбі із соціальною несправедливістю, привертненню уваги громадськості до широкого кола гострих соціальних проблем, які, зрештою, ведуть до стабілізації суспільства. Така соціально-орієнтована місія закладів вищої освіти дозволяє університету:

– залучати та задіяти до процесу реінтеграції компетентні людські ресурси суспільства;

– забезпечувати залученість студентів університету у соціально-культурному житті в межах реінтеграційного освітнього середовища;

– налагоджувати і зміцнювати контакти з державними установами, а можливо й брати участь у прийнятті соціально-значущих рішень, насамперед соціальної інтеграції, але, побічно й індивідуалізації, оскільки у вибраній сфері соціально-спрямованої діяльності студенти зможуть проявити себе як майбутні фахівці та експерти у межах своєї професії, а й як активні громадяни та члени спільноти, що допоможе набуттю їх самості.

Таким чином, соціальна інтеграція та диференціація зафіксовані як засоби та цілі сучасної університетської освіти й найбільша увага має приділятися саме в контексті соціальної залученості університету у життя спільноти.

У межах досліджуваної проблеми варто також розглянути функції соціальних працівників та можливість їх розкриття в реінтеграційних умовах освітнього середовища університету. Так, у роботі із соціально-незахищеними категоріями громадян, в тому числі й ветеранами, соціальний працівник надає соціально-психологічну підтримку за такими напрямками:

1. Надання соціальної допомоги в отриманні медичної допомоги, соціальних пільг, гарантованих державою та соціально-правової підтримки.

2. Сприяння адаптації ветеранів до нового статусу.

3. Переоцінка власних життєвих ресурсів, сфери інтересів та кола спілкування.

4. Допомога у прийнятті втрати, якщо відбулася втрата близьких або колег.

5. Допомога у прийнятті нової соціальної реальності як нормального етапу розвитку.

6. Підвищення самооцінки й рівня власної значимості в складних сучасних умовах існування.

7. Пошук нових життєвих орієнтирів і визначення перспектив подальшої діяльності.

8. Формування позитивного образу ветерана як можливості для розвитку внутрішнього спокою.

9. Підвищення загального емоційного стану [1].

Протягом весняного семестру 2020 року, при підтримці ГО «Чернігів Європейський», ЧНТУ реалізував програму реінтеграції військовослужбовців, звільнених в запас, та членів їх сімей. Група, яка пройшла перепідготовку, складалась з 30 осіб. Гендерний склад групи був таким: 63% (19 осіб) чоловіків та 37% (11 осіб) жінок. Середня вікова категорія учасників групи становила 42 роки, а максимальний вік – 55 років. Військовослужбовці Збройних Сил України (ЗСУ) склали 53,3% учасників, службовці Міністерства внутрішніх справ (МВС) – 13,3%, а члени сімей зазначених категорій – 33,3%.

Основною метою програми було забезпечення професійної перепідготовки військовослужбовців та їх сімей, як одного з аспектів, що сприяє включенню цієї категорії громадян у суспільне життя. Додатково були проведені заходи з психологічної та правової підтримки, включаючи індивідуальні та групові консультації, творчий та особистісний розвиток за допомогою арттерапевтичних методик, тренінгів, вправ з метафоричними асоціативними картами тощо, а також стимулювання саморозвитку шляхом мотивуючих бесід, створення комунікативного середовища в соціальних мережах, обговорення досягнень та шляхів подолання невдач.

Як видно з характеристики досвіду, визначені в межах проєкту види та форми діяльності, спрямовані на соціально-психологічну підтримку колишніх військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей лежать в межах професійної компетентності соціальних працівників, а тому реалізація даного проєкту може розглядатися як компонент підготовки соціальних працівників в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету.

Фахівці соціального профілю мають важливе професійне завдання – розробка та впровадження допоміжних технологій, що дозволяють людям у складних життєвих ситуаціях змінювати негативні фактори життєдіяльності. Ці технології реалізуються за участю представників соціальних служб та

спеціалізованих установ. Роль фахівця соціальної роботи в цьому контексті розглядається як інноваційна діяльність, спрямована на зміну соціальних процесів з метою досягнення їх оптимальної відповідності потребам суспільства та конкретної особистості [3].

На сьогодні реінтеграція є одним із ключових викликів соціальної сфери, саме тому професійне становлення соціального працівника як фахівця, яке відбувається в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету, створює додаткову теоретичну та практичну базу й формує компетентності, необхідні соціальному працівнику в роботі із соціально-незахищеними категоріями громадян, що потребують соціальної реінтеграції. Також інтеграційне освітнє середовище дозволяє відобразити для студентів спеціальностей соціально-психологічного спрямування багатогранність соціальної роботи на основі таких підходів, втілених в реальних проєктах:

1. Багаторівневий підхід до соціальної діяльності, що передбачає впровадження широкого спектру технологій стабілізації, корекції та реабілітації, з метою створення системи взаємодопомоги та підтримки для проблемних груп населення.

2. Реалізація цільового підходу до соціальної роботи, що забезпечує індивідуальні форми підтримки для різних проблемних груп населення, відображаючи їхні специфічні потреби та соціальні запити (наприклад, робота з ветеранами, соціально незахищеними категоріями громадян, молоддю та іншими).

3. Профілактична спрямованість соціальної роботи, що передбачає виконання заходів з попередження соціальних проблем, прогнозування їх виникнення та підготовку кадрів для їх вирішення заздалегідь.

4. Інноваційний характер соціальної роботи, що включає творчий підхід соціальних працівників до професійної діяльності, узагальнення передового досвіду, освоєння нових технологій та методичних прийомів у роботі з клієнтами, а також впровадження нововведень для підвищення ефективності соціальної роботи.

5. Міжнародний формат співпраці, що передбачає залучення світових спеціалістів, волонтерів та фахівців до розробки та реалізації програм соціального захисту [4].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Соціальна реінтеграція є завершальним етапом процесу комплексної реабілітації соціально незахищених громадян та осіб, що перебувають у кризовому стані. Успіх процесу багато в чому залежить від того, наскільки якісно та кваліфіковано фахівцям вдалося реконструювати втрачену адаптаційну пластичність психіки, від повноти та завершеності раніше проведених медико-біологічних, медико-психологічних, психолого-педагогічних, соціально-психологічних та соціальних заходів. Усі ці заходи можуть реалізовуватися в окремих установах соціально-психологічного профілю або ж в межах реінтеграційного освітнього середовища університету. На користь останнього свідчить низка чинників, серед яких варто виокремити небажання окремих категорій громадян витратити час на відвідування різних установ та організацій, а в межах освітнього середовища університету можна отримати повний комплекс заходів; складність контролю компетентності фахівців у чисельних організаціях – наукова спільнота університету акумулює прогресивний світовий досвід та систематично підвищує рівень своєї кваліфікації; розірваність реінтеграційного процесу між різними установами та організаціями, тоді як в умовах реінтеграційного середовища університету є можливість реалізації цілісності реінтеграційної програми. Також за умови реалізації реінтеграційної програми в умовах освітнього середовища виникають сприятливі умови для підготовки соціальних працівників, що готові до сучасних соціальних викликів, адже мають міцну теоретичну базу та платформу для набуття практичних навичок.

Перспектива подальших наукових розвідок полягає у розробці нормативних та робочих програм підготовки соціальних працівників в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету.

References

1. Куценко В. І. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект: [монографія]. Київ: Оріони, 2005. 400 с.
Kutsenko, V. I. (2005). *Transformatsii sotsialnoi sfery Ukrainy: rehionalnyi aspekt: monohrafiia* [Transformation of Social Sphere in Ukraine: Regional Aspect: Monograph]. Kyiv, Ukraine: Oriony.
2. Соловійов І. В. Деякі особливості роботи з психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей. *Інформаційний бюлетень «Соціальна адаптація»*. 2000. № 3–4. С. 16–17.
Soloviov, I. V. (2000). *Deiaki osoblyvosti roboty z psykhoholichnoi reabilitatsii uchasykiv boiovykh dii ta chleniv yikh simei* [Some Features of Work on Psychological Rehabilitation of Combatants and Their Family Members]. *Informacijnyj byuleten «Socialna adaptacija» – Information Bulletin «Social Adaptation»*. № 3–4, 16–17.
3. Ситар Л. Й., Скриньковський Р. М. Сучасний стан та проблеми розвитку соціальної сфери України. *Ефективна економіка*. № 4. 2015.
Syatar, L.I., Skrynkovskiy, R.M. (2015). *Suchasnyi stan ta problemy rozvytku sotsialnoi sfery Ukrainy* [Current State and Problems of Social Sphere of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*. № 4.
4. Dean, T., Sorgen, C., Zinskie, C. (2020). Social Integration of Student Veterans: The Influence of Interactions with Faculty on Peer-Group Interactions. *Journal of Veterans Studies*. № 6. (20). Retrieved from: <https://doi.org/10.21061/jvs.v6i2.188>

5. Greenaway, K., Haslam, S., Cruwys, T., Branscombe, N., Ysseldyk, R. & Heldreth, C. (2015). From 'We' to 'Me': Group Identification Enhances Perceived Personal Control with Consequences for Health and Well-being. *Self Identity*. 2015, 109 (1). P. 53–47. Retrieved from: <https://doi.org/10.1037/pspi0000019> (date of reference: 20.06.2023).
6. Kintzle, S., Rasheed, J. & Castro, C. (2016). The State of the American Veteran: The Chicagoland Veterans Study. Retrieved from: https://cir.usc.edu/wp-content/uploads/2016/04/CIR_ChicagoReport_double.pdf (date of reference: 20.06.2023).
7. Kreminski, M., Barry, M., Platow, M. (2018). The Effects of the Incompatible «Soldier» Identity upon Depression Informer Australian Army Personnel. *J Mil Veterans Health*. 26(2). P. 51–59. Retrieved from: <https://jmvh.org/article/the-effects-of-the-incompatible-soldier-identity-upon-depression-in-former-australian-army-personnel> (date of reference: 20.06.2023).
8. Migliore, L., Pound, L. (2016). The Military Identity Project: A Mixed Method Investigation of Military Self-Schema Content. *Mil Behav Health*. 4(2). P. 183–92. <https://doi.org/10.1080/21635781.2015.1133351> (date of reference: 20.06.2023).

Zakharina Tetiana

ORCID 0000-0003-0357-7457
ResearcherID J-2689-2016

PhD in Pedagogy, Associate Professor.
Head of the Department of Social Work,
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: tanyakolenichenko@gmail.com

TRAINING OF SOCIAL WORKERS IN THE CONDITIONS OF THE REINTEGRATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE UNIVERSITY

Problem. *The article examines the peculiarities of the training of social workers in the reintegration educational environment of the university. According to the author, such a concept of educational interaction is able to realize the socially oriented mission of the university, which consists in balancing the individual interests and needs of the subjects of the educational process and the needs of society, which express the processes of integration and differentiation of civil society.*

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the training of social workers in the reintegration educational environment of the university, to identify challenges and perspectives. The main tasks of the research are as follows: to analyze the leading scientific experience on the problem of reintegration activities in the conditions of the educational environment; to determine the leading competencies of social workers that ensure successful interaction with servicemen in the direction of their reintegration; to find out the possibilities and ways of forming the defined competencies of social workers in the conditions of the reintegration educational environment of the university.

The research methodology is based on the general principles of scientific research, the basic provisions of modern pedagogical science, the principles of the implementation of socio-psychological research. The methodological basis of the research is the results of the project «Retraining and social adaptation of servicemen, veterans and their family members in Ukraine. Integration of the model of the project «Norway – Ukraine» into the state system, implemented by the Chernihiv National University of Technology.

The scientific novelty of the research consists in determining the ways and prospects of training social workers directly in interaction with consumers of social services in the conditions of reintegration educational environment.

Conclusions. Today, reintegration is one of the key challenges of the social sphere, which is why the professional formation of a social worker as a specialist, which takes place in the conditions of the reintegration educational environment of the university, creates an additional theoretical and practical base and forms the competencies necessary for a social worker in working with socially vulnerable categories of citizens that require social reintegration. Also, the integrative educational environment allows students of socio-psychological specialties to reflect the multifacetedness of social work based on such multi-level, targeted, preventive, innovative and international approaches embodied in real educational and integration projects.

Key words: competence, educational environment, reintegration, professional retraining, social group, social worker.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2023 р.

Рецензент: доктор медичних наук, професор **Юрценюк О. С.**